

Sprog i Norden

Titel: Det nordiska rättstavningsmötet 1869 och hundra års svensk rättstavning
Forfatter: Carl Ivar Ståhle
Kilde: Sprog i Norden, 1970, s. 5-36
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/issue/archive>

© Dansk Sprognævn

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Sprog i Norden (1970-2004) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Det nordiska rättstavningsmötet 1869 och hundra års svensk rättstavning

Av Carl Ivar Ståhle

Rättstavningsmötet 1869

Sommaren 1869 sammanträdde i Stockholm sjutton vetenskapsmän, pedagoger, författare och publicister från Danmark, Norge och Sverige för att dryfta möjligheten att genom rättstavningsreformer närma de dansk-norska och svenska skriftspråken till varandra. Mötet är ett led i 1800-talets vetenskapliga och litterära skandinavism – det fortsätter linjen från de skandinaviska naturforskarnas möte i Göteborg 1839 och nationalekonomernas i Stockholm 1866, där man bl. a. beslöt att anmoda språkmännen att ta upp frågan om en nordisk rättstavning. Efter den politiska skandinavismens bankrutt med Wien-freden 1864 blev det kulturella samarbetet intensivare: i alla tre länderna bildades 1865 nordiska föreningar, 1866–70 utgavs »Nordisk tidskrift för politik, ekonomi och litteratur», på studentmötena hördes inte mer något vapenskrammel, utan i Kristiania juni 1869 diskuterades frågor som nordisk tentamensgiltighet, folkhögskolan, »arbetarsaken». Från början hade man tänkt att behandla rättstavningsfrågan i samband med detta möte, men av skilda skäl kom sammankomsten att förläggas till Stockholm en månad senare, den 25–30 juli.

Huvudlinjen, att i utformningen av de båda skriftspråkens ortografi framförallt låta sig ledas av likheterna mellan språken, var en tanke som tidigt och tydligt utförts av Rasmus Rask; hans rättstavningslära (1826) är utarbetad »med Hensyn til Stamsproget (dvs. fornisländskan) och Nabosproget (dvs. svenskan)». I Danmark fördes tanken vidare av N. M. Petersen, i Norge främst av L. K. Daa och Knud Knudsen. Den andra ledande stavningsprincipen, likaledes energiskt formulerad av Rask, var ljudenligheten: »Udtalen gør sin Ret gjeldende som Skrivningens højeste Grund trods alle andre Hensyn og trods en betydelig Modstand af dem, der lade sig lede af Vanen og mangle Eftertanke til at indse eller Kraft til at følge det rette». Med Leopolds Afhandling om svenska stafsättet (1801) hade det svenska skriftspråket för lång tid framåt fått sin av Svenska Akademien sanktionerade norm, nämligen »bruket», modifierat av språkssystemets egna krav på reda och konsekvens, och det var denna stavning som främst tack vare Almqvists Svensk Rättstavnings-Lära (19 upplagor 1829–81) helt kom att dominera seklets skrivvanor, även under dess ortografiskt oroliga sista decennier. Men också en i princip ljudenlig stavning hade haft sina förespråkare (t. ex. Silverstolpe 1811, Kindblad 1840, Tullberg 1841, von Knorring 1844) och hävdades vid tiden för rättstavningsmötet i Sverige främst av Uppsaladocenten M. B. Richert.

Deltagarna kom från de fyra universitetsstäderna och dessutom Stockholm. De hade utsetts på möten, utlysta efter växlande principer, i Lund och Uppsala av universitetsrektorerna. I Stockholm möttes slutligen (efter några förändringar)

från *Köpenhamn* docenterna Sven Grundtvig och K.

J. Lyngby (nordiska filologer), prof. S. B. Thrige, pastor Joh. Kok,

från *Kristiania* prof. L. K. Daa (historiker och politiker, hade redan på 1840-talet föreslagit ett nordiskt rättstavningsmöte), Henrik Ibsen, överlärarna Knud Knudsen och J. Lökke (prof. S. Bugge var utsedd men kunde inte komma),

från *Lund* doc. K. F. Söderwall och prof. T. Wisén (nordiska filologer), adj. C. E. Schweder,

från *Uppsala* doc. M. B. Richert och prof. C. F. Säve (nordiska filologer), prof. C. G. Malmström (historiker),

från *Stockholm* lektor Artur Hazelius, red. A. Sohlman (Aftonbladet), bibl. H. O. Wieselgren (red. för Ny Illustrerad Tidning).

Iögonenfallande var att man på svenskt håll hade förbigått Svenska Akademien; en inbjudan skulle emellertid, om den antagits, med säkerhet ha inneburit att det hade blivit den 69-årige Johan Erik Rydqvist, författare till Svenska språkets lagar och obestridd auktoritet i språkliga frågor, som hade tagit plats i den i övrigt radikala och ganska ungdomliga församlingen (de svenska deltagarnas medelålder var omkr. 40 år). Han kunde förväntas företräda bruket och härledningen som huvudprinciper och därmed katastrofalt splittra en mödosamt förberedd enighet. Man hade nämligen i förväg meddelat varandra sina huvudsynpunkter och garderat sig mot alla överraskningar, även om givetvis danskar och norrmän betraktade det dansk-norska skriftspråket ur mycket skilda synvinklar (den förberedande korrespondensen uttrycker en viss oro bl. a. på den punkten). Men själva grundvalarna, samnordiskhet och ljudenlighet, låg fasta. Målet hade redan 1844 av Knudsen angivits vara att finna gemensamma tecken

för gemensamma ljud i alla språken, så att likheterna dem emellan kunde framträda och man lättare kunde tillägna sig varandras litteratur, eller, med Hazelius formulering i »Om svensk rättstafning»:

(språkens stavsätt hade) så ojämt utvecklat sig, att man just genom att bota några af de svåraste lyten, som vanställa än det ena, än det andra, nödvändigtvis komme att gifva dem en större öfverensstämmelse.

Man var förvånande fast och enig i den optimistiska övertygelsen att en ljudenlig stavning i stort sett skulle närma skriftspråken till varandra, och man tycks ha varit helt aningslös inför vådorna av den huvudprincip, som Hazelius formulerade så:

Riktigheten måste nödvändigtvis ställas i främsta rummet. Först i det andra borde fråga uppstå om enhet.

Termen »riktigheten» gör naturligtvis satsen oangripelig, men eftersom riktighet i stort sett jämställdes med ljudenlighet blev innebörden i själva verket att det nationella uttalet som norm var överordnat den nordiska samhörigheten och därmed i princip borde följas även då det särade de nordiska skriftspråken. I praktiken godtog man emellertid nu bara sådana förslag som närmade dessa såväl till varandra som till det talade språket. Man tycks inte heller helt ha insett risken att bara en av parterna skulle komma att ändra en gemensam icke-ljudenlig stavning och att skriftspråken därmed skulle glida ytterligare isär (så kom att bli fallet vid t. ex. ändringarna *e* till *ä*, *x* till *ks*).

Mötet började den 25 juli och hölls i Nya Elemen-

tarskolan vid Vestra Beridarebangatan, där Almqvist varit rektor och Hazelius lärare. Ordförande blev Malmström, dansk sekreterare Lyngby, norsk Lökke och svensk Hazelius. Protokollen, tryckta i Språk och stil 1903, vittnar om sex arbetsfyllda dagar. Den första ägnades procedurfrågor, den andra det dansk-norska skriftspråket – man hann bl. a. med att avskaffa stumt *e* i typen *troe*, *muelig*, förenkla vokalens dubbelskrivning i typen *reen*, *iis* och införa tecknet *å* för *aa*. Den tredje ströks *j* efter *k* i typen *kjær*, *kjøn*, och *d* i typerna *tydsk*, *vadske*, *krands*, *dandse*, varefter man gick över till det svenska skriftspråket och problem gemensamma för båda; besluten redovisas nedan. Mer komplicerade frågor utreddes av utskott: Grundtvig, Knudsen, Richert och Söderwall behandlade frågan om ä- och å-ljudens teckning, Daa, Kok, Säve, Wieselgren och Wisén diskuterade dubbelteckning av konsonant, och Ibsen, Schweder, Sohlman och Thrige stavningen av främmande ord. Den sista dagen gick man bl. a. igenom protokollen och beslöt att vissa tidigare beslut inte skulle stadfästas och därmed inte heller offentliggöras. Det tycks främst ha gällt sådana frågor som varit omstridda och nationellt känsliga, t. ex. beslutet att byta ut den svenska ä-typen mot det dansk-norska æ (fattat med röstisiffrorna 10 : 6, alla 6 svenskar) och punkter i vilka de danska och norska representanterna haft olika meningar. Vidare ströks beslut som bara innebar att man – tydligen i enhetens intresse – behöll vissa ljudstridiga stavningar, såsom *h* i förbindelserna *hj* och *hv*, och svenska *sj*, *sk*, *skj*, *stj* som tecken för sjeljud (*lj*, *gj*, *dj* som tecken för j-ljud tycks aldrig ha ifrågasatts); kanske ville man undvika att rikta uppmärksamheten på den ljudenliga stavningens konsekvenser. I original-

protokollen är alla dessa paragrafer överstrukna med blyerts, vilket inte anmärkts i utgåvan, det är först när man kommer till sista dagens §§ 8 och 10 som utgåvans läsare får veta vilka av tidigare fattade beslut som kom att gälla.

Mötets förslag, redigerade av Hazelius, publicerades i Sohlmans tidning Aftonbladet den 2 aug., och redan samma dag innehöll Aftonbladets huvudfiende Nya Dagligt Allehanda artikeln »Protest emot språkkongressen» – så började en polemik som skulle rasa praktiskt taget oavbrutet i fyra decennier, med långa efterdyningar. Aftonbladets redogörelse, särtryckt i en 4-sidig liten broschyr, var länge den enda officiella informationskällan om mötet. Det är också den, hånfullt kallad »flygbladet», som är utgångspunkt för Rydqvists uppgörelse »Ljudlagar och skriflagar» (1870; ingick också med titeln »Rättskrifning och språkrigtighet» i 2:a häftet av 4:e bandet av Svenska språkets lagar). Skriften är en regelrätt pamflett, full av smädelser, missförstånd och bristande vilja att förstå. Hazelius dröjde med svaret; det kom först i hans stora programskrift Om svensk rättstafning (1870–71). Dess första del, Om rättstafningens grunder, är kanske den klaraste och elegantaste redovisning och motivering för principen ljudenlig stavning som sett dagen i svensk språkvetenskap. Han ställer upp tre tänkbara grunder för stavningen: *uttalet* är den högsta normen, därnäst kommer *härledningen*, som får betydelse först »när det rådande bildade uttalet vacklar», och lägst står *bruket*, praktiskt taget utan eget vitsord, men »onekligen en makt, som man endast med varsamhet kan leda från villostigar in på den enda riktiga vägen». Den andra delen innehåller en detaljredogörelse med motiveringar för mötets förslag, och

här bemöter han Rydqvist, förkrossande lugnt och artigt – den hovsamma tonen bidrog utan tvivel att skapa en gynnsam inställning till reformförslagen. Bara någon gång tillåter han sig att utnyttja alltför inbjudande blottor hos motståndaren, såsom då han jämför Rydqvists tidigare uttalanden om stavningen *fv* för *v*-ljudet som »en barbarism, som hvarken norrmän eller danskar låtit komma sig till last», med samme Rydqvists omdöme om samma *fv*, då det hotas av mötets reformiver: »en fana för dem som nitälska för svenska bruk och traditioner».

I samma del gör han också en översiktlig sammanställning av vad rättstavningsmötets förslag innebar för svenskans vidkommande. Anmärkningsvärt är att han tänker sig ett successivt genomförande av reformen:

Öfversigt af Nordiska rättstafningsmötets förslag med afseende på svenska stafningssättet

Dessa förslag framställas här enligt öfverenskommelse mellan mötets svenske medlemmar i tvänne afdelningar. Man har hållit före, att de, som tillhöra den första (1), utan synnerlig svårighet kunna genast tillämpas, och denna afdelning kan sålunda anses innehålla ett *öfvergångsförslag*. De återstående upptagas i den andra afdelningen (2).

1.

1. Bruket af *e* såsom tecken för *ä*-ljudet inskränkes, i synnerhet där *e* har hvarken fonetisk eller etymologisk grund. Snarast bör *e* utbytas emot *ä* vid återgifvandet af *ä*-ljudet i ljudförbindelsen jä.

2. Bruket af o såsom tecken för å-ljudet inskränkes, i synnerhet där o har hvarken fonetisk eller etymologisk grund.

3. w såsom tecken för v-ljudet utbytes emot v.

4. q såsom tecken för k-ljudet utbytes emot k.

5. th såsom tecken för t-ljudet utbytes emot t.

6. f såsom tecken för s-ljudet utbytes emot s.

7. Fördubbling af medljudstecken afskaffas framför en tillkommen böjningsändelse, som börjar med d eller t.

8. ck bör anses såsom förkortningstecken för två sammanskrifna k, hvarföre, om stafvelsedelning sker, aldrig c skrives på den ena raden och k på den andra.

9. Oriktig sammanskrifning af ord undvikas.

10. Främmande ord, som kunna anses fullt upptagna i modersmålet, skrivas på inhemskt vis.

11. Den så kallade gotiska bokstafsformen utbytes emot den latinska.

2.

12. f såsom tecken för v-ljudet utbytes emot v.

13. fv såsom tecken för v-ljudet utbytes emot v.

14. x såsom tecken för ljudförbindelsen ks utbytes emot ks.

15. Fördubbling af medljudstecken i slutet af de ofta förekommande oböjliga orden at, ok, til, up afskaffas.

Punkterna 3, 6, 8 och 11 var snarast av skriv- och tryckeriteknisk art, 3 och 6 närmast följdföreteelser till 11. Punkterna 1, 2, 4, 5, 9-11, 14 hade föreslagits att införas också i det dansk-norska skriftspråket, och nr 7, 12, 13 och 15 innebar att man anpassade sig till ett där redan rådande bruk.

Huvudprincipen, ljudenlig stavning, gav lättast och

tydligast utslag i punkterna 4, 5, 12-14. Nr 5 gällde dock bara några få ord med ålderdomlig och »götisk» klang, *thing*, *thor-* (*thordön*, *thorsdag* etc.), (*rim*)*thurs*, *i thy* o. likn. Mer genomgripande var nr 4 och 14, och främst 12-13, som skulle komma att stå i centrum vid sekelslutets rättstavningsstrid.

Punkterna 1 och 2 kom att vålla mycket huvudbry, främst därför att man inte kunde ena sig om det verkliga uttalet i de enskilda fallen – här rådde alltså vacklan, varför etymologin fick träda till som subsidiär princip. Särskilt i fråga om *e-* och *ä-*ljudens teckning, som fått en föga övertygande behandling i Leopolds skrift 1801, rådde stor teoretisk förvirring, som Hazelius belyser genom att jämföra akademiens språklära 1836, enligt vilken *ä-*ljudet vanligen tecknas med bokstaven *ä* (undantag ca 200 ord), med Almqvist, som föreskriver att kort *ä-*ljud tecknas med bokstaven *e* (undantag över 350 ord). Mötet fastslog att ljudet efter *j* med hänsyn till såväl uttal som härledning (ur brytningsdiftongen *ja*) borde skrivas med *ä* – Leopold hade här *e* (jern, hjerta). Också före *j* (typen *nejd*) hade Leopold *e-*stavning, men man ansåg att *ä-*skrivning även här var ljudenlig och ofta också historiskt motiverad. I sammanlagt omkr. 210 ord (varav 84 med *j* före, 22 med *j* efter vokalen) föreslogs ändring från *e* till *ä*. Förslagen visade sig genomslagskraftiga: bara ett 30-tal av de 210 (främst ord med *ej* och vidare *berg(ig)*, *heller*, *hellre*, *tvenne*, *egg*, *-a*, *-else*) har bibehållit sin gamla stavning.

Ur nordisk synpunkt har *ä-*reformen slagit mindre väl ut. Jämför man de berörda orden med t. ex. danskt skriftspråk, finner man att överensstämmelsen skulle ha varit avsevärt större om båda språken avhållit sig från ändringar: de som nu avviker är inte bara flera

än de som kommit att överensstämma, det är också ofta fråga om mycket vanliga ord (där, främmande, gärna, hjärta, hälsa (subst.), järn, människa, själv, (för)tjäna, tämligen, vänster, väster, växla), vilkas motsvarigheter i danskan alla stavas med *e*. Den goda tanken förfuskades i och med att man överlämnade åt de enskilda språken att förverkliga den var på sitt sätt, ett konkret exempel på vikten av ett intimt nordiskt samarbete i språkliga frågor.

Inte heller i fråga om å-ljudets stavning lyckades man på svenskt håll finna någon ledning i den högsta normen, uttalet. Här fick alltså härledningen träda till, men resultatet blev klen. Bara sex ord, nämligen *båld*, *i jäns*, *båll*, *örngått*, *ållon* och *slåtter*, vilkas å-ljud alla uppkommit ur *a* men tecknades med *o*, föreslogs till å-stavning. Av dessa är de två första knappast centrala, de nästa tre stavas alltjämt med *o*; den egentliga behållningen blev *slåtter*. Ur nordisk synpunkt betydde förslaget ingenting.

De övriga punkterna lät sig knappast bedömas enligt huvudprincipen. Genomförandet av punkt 9 berodde på hur man i de enskilda fallen och språken tolkade »oriktig». Punkt 10 överensstämde helt med Leopolds principer och har också varit en ledande princip i de senaste upplagorna av Svenska Akademiens ordlista. Strikt tillämpad avlägsnar den de nordiska skriftspråken från varandra. Punkten 15 skulle vid denna tidpunkt, medan ännu många svenskar i den äldre generationen fann stavningar som *up* och *til* helt naturliga, ha varit betydligt lättare att genomföra än senare, då man i alla läger enats om huvudregeln: konsonantljud (utom *m* och *n*) dubbeltecknas i slutljud efter vokal i tryckstark ställning (vid »lexikaliskt» uttal av ordet). Punkten 7,

som i svenskan inte kan få stöd i någon uttalsanalys, fick under den senare debatten ivriga förespråkare, men sattes teoretiskt ur spel genom den sedermera av Tegnér formulerade samhörighetsprincipen.

Från rättstavningsmötet till stavningsreformen 1906

Trots att Hazelius skrift väckte mycken sympati för reformen gick det trögt med genomförandet. En framgång vanns på publicistmötet 21.8. 1871. Inga av de fjorton tidningar som där var företrädade yppade några principiella betänkligheter och elva förklarade sig villiga att gynna ä- och å-skrivningar »på det sätt hvar och en kunde finna lämpligast». Anmärkningsvärt var också att Stockholms Dagblad, en av reformens argaste vetersakare, den 11 dec. 1871 övergick till latinsk stil och därmed följde punkt 11 (med 3 och 6) i förslaget – härmed hade hela Stockholmspressen övergått till denna stilsort, medan frakturen dröjde sig kvar i landsortstidningar liksom i almanackor, psalmböcker och bibeleditioner. Åtgärden låg dock i tiden, och det är ovisst, om mötet påskyndat den. Av tidskrifter var – som sig borde – den 1878 startade Nordisk tidskrift, utgiven av Letterstedtska föreningen, den första att följa mötets förslag, dock endast den första omgångens.

En viktig händelse var Svenska Akademiens ordlista, vars första utgåva kom 1874. Det var givetvis Rydqvist som bestämt akademiens hållning, och han hade inte vikit en tum från sina positioner i Ljudlagar och skriflagar. Ordlistan blev ett effektivt motdrag mot reformvännernas strävanden – den erbjöd en lättillgänglig och auktoritativ högsta norm som tryggt kunde följas i

undervisningen, och i t. ex. Dagens Nyheter vädjade man till ecklesiastikministern att se till att stavningen blev likformig och att »nystafningssofoget icke får fast fot i våra skolor». I vissa läroverk beslöt man också att lägga ordlistan till grund för stavningsundervisningen, och i maj var frågan uppe i första kammaren utan att dock leda till någon åtgärd från departementet.

1870-talets debatt rör sig ännu inom ramen för mötets förslag. En reformvänlig språkman som Fritz Löffler, docent i nordiska språk i Uppsala, frågar visserligen varför man inte är konsekvent och ersätter *hj* och *hv* i ordbörjan med *j* och *v*, men ger själv – vid denna tidpunkt – ett avvisande svar: »Det skulle vara ett brott mot språkförvandtskapens fordringar». Men med 1880-talet trängdes den nordiska samhörighetens krav allt mer undan av ljudenlighetens. Vid universiteten hade studiet av det talade språket kommit i förgrunden; tidskriften *De svenska landsmålen* hade börjat utges 1878, och 1882 inrättades i Uppsala den första lärostolen i fonetik, med Lundell som innehavare. Samtidigt kom de pedagogiska synpunkterna i förgrunden; Sveriges allmänna folkskollärareförening bildades 1880, och en av de första punkterna på programmet var en mer ljudenlig stavning, ägnad att underlätta den »ljudande» inlärningsmetod som då var allenarådande.

Årtiondets första hälft fylls av förarbeten. Urladdningen sker 1884–85. Från skilda håll kommer i slutet av 1884 inte mindre än fyra förslag, och folkskollärarna går in till ecklesiastikdepartementet med begäran om »en duglig norm» för rättskrivningen, dvs. en mer ljudenlig. De får positivt gensvar av kanslirådet Gustrin i uppsatsen *Om reglementerad rättskrifning* (Ny svensk tidskrift 1885). År 1885 kommer Lyttkens och Wulffs

utmärkta framställning Svenska språkets ljudlära och beteckningslära och i anslutning därtill deras Förslag till ändringar i svenska språkets rättskrivning. Lundell håller i Uppsala och Stockholm en serie föreläsningar, i vilka han populärt presenterar fonetikens landvinningar och hävdar att en ljudenlig stavning främst är ett pedagogiskt och socialt intresse (tryckta 1886 under titeln Om rättstavningsfrågan), och i Uppsala bildas samma år Rättstavningssällskapet med Adolf Noreen som ordförande och Lundell som sekreterare. Dess tidskrift Nystavaren, som debuterade med sällskapets rättstavningslära, utgavs 1886–99.

Det är omöjligt att här i detalj redovisa de nya förslagens innehåll, som f. ö. sins emellan företedde växlingar – enigheten hos reformvännerna var inte alltid den bästa. Huvudprinciperna hade formulerats redan av Hazelius: varje språkljud skall alltid betecknas med en och samma bokstav, varje bokstav skall alltid beteckna ett och samma språkljud, ett enkelt språkljud får icke betecknas med två eller flera bokstäver (*v*-ljudet får sålunda icke tecknas med *fv* etc.), en enkel bokstav får icke stå som tecken för ett eller flera språkljud (*x* får sålunda icke stå för ljudförbindelsen *ks* etc.). Den idealiska rättskrivningsläran – ur vilken bokstäverna *c*, *q*, *x* och *z* helt avlägsnats – skall lyda: *a*-ljudet tecknas med *a*, *b*-ljudet med *b* osv. Principen var sålunda enligt nutida terminologi fonematisk, ej fonetisk; talets fonem och skriftens grafem skulle helt svara mot varandra. Särskilt vittgående följder fick reglerna: *j*-ljudet tecknas med *j* (ej med *g*, *gj*, *hj*, *lj* – *dj* vacklade, eftersom många ansåg att *d* här ännu borde höras i det vårdade läsuttal som skulle ligga till grund för skriften); *k*-ljudet tecknas med *k* (ej med *c*, *g*, *q*, *x*, *ch*); *s*-

ljudet tecknas med s (ej med c, x, z, sc, ps – regeln drabbade huvudsakligen främmande ord), v-ljudet tecknas med v (ej med f, fv, hv). Bara tre språkljud, tj-, sj- och ng-ljuden, fick mot huvudprincipen tecknas med två bokstäver (på sina håll förordade man dock egna tecken, nyskapade eller valda bland de kasserade), men givetvis alltid med samma kombination; mest genomgripande blev här regeln: sj-ljudet stavas med sj (ej sk, skj, stj, sch, sh, j, g, ge, gi, ti, si etc.). För den svåra frågan om beteckningen av språkljudens kvantitet föreslog Noreen till att börja med huvudregeln: om i ett ords huvudstavelse vokalen är kort, dubbelskrives den därpå följande bokstaven i ordslut, före vokal och före konsonanterna l, n, r; dessutom t före j; i alla andra ställningar brukas enkelskrivna bokstäver. Undantag utgjorde främst sammansättningar, vilkas leder bibehölls oförändrade. Här rådde dock stor osäkerhet, och meningarna gick isär.

Klyftan mellan 1885 års radikalt ljudenliga nystavning och gällande upplaga av Svenska Akademiens ordlista, den femte, utkommen 1880, var gapande – den senare var i stort sett oförändrad från första upplagan 1874, som i sin tur egentligen bara kodifierat den Leopoldska stavningen från 1801, dvs. det från 1700-talet ärvda »bruket», varsamt reglerat. Att man trots allt kunde försöka att överbrygga denna klyfta sammanhänge med personskifte inom akademien. Rydqvist hade gått bort 1877. Hans efterträdare Wisén hade visserligen deltagit i rättstavningsmötet 1869, men han tycks med Rydqvists stol också ha övertagit hans hållning i stavningsfrågan. Viktigare var att Esaias Tegnér d. y. tog inträde 1882. Han företrädde de nya riktningarna inom språkvetenskapen och hade betytt mycket

för deras genombrott i Sverige. För stavningsreformer i Hazelius anda hade han varma sympatier men stöttes bort av nystavarnas rabiata fonetiska renlärlighet och deras larmande patos, som gärna överröstade varje försök till nyanserad argumentering. Sin egen syn lade han fram i skriften *Natur och onatur* i fråga om svensk rättstavning (*Ny Svensk Tidskrift* 1886), väl vid sidan av Leopolds och Hazelius arbeten det viktigaste och klaraste av 1800-talets inlägg i rättstavningsfrågan. Här formuleras och diskuteras den viktiga »sambhörighetslagen», i sin »allmännaste syftning» så lydande:

likartade begrepp, uttryckta med likartade ljud, skrivas så långt möjligt är på samma sätt.

Principen, som med nutida terminologi kan kallas den morfematiska (man eftersträvar att varje morfem, dvs. minsta betydelsebärande enhet, bibehåller sin stavning oberoende av fonetisk omgivning), hade naturligtvis varit levande också tidigare (»alla ord, som innehålla böjningar, sammansättningar eller härledningar af grundstafvelsen, tecknas på samma sätt, som denna» Almqvists rättstavningslära), och också nystavarna hade varit tvungna att respektera den, åtminstone i sammansättningar. Men i avledning och böjningsformer hade den fått ge vika för ljudenlighet och konsonantförenklingsregeln; man skrev *ljuv*, *kräva*, *granne*, *grannsämja* men *ljuft*, *kräft*, *granskap*. Tegner hävdade att begreppslik sambhörighet skulle framträda i skriftbilden, *ljuvt*, *krävt*, *grannskap*, och inte skymmas av meningslösa försök att återge fonetiska variationer. I skriftspråket är begreppsanalys det viktiga, inte fonetisk analys:

Och dessutom är det väl billigt, att rättstavningens

lagar icke stiftas af det slöa språksinnet utan af det vakna och fullt utbildade, med andra ord, af ett språksinne, som utan att hänfälla till lärda spetsfunderigheter förstår att klart överskåda det sammanhörande i sitt sammanhang.

I 80-talets debatt är Tegnér också så gott som ensam om att hävda rättstavningsmötets samnordiska synpunkter. Han är visserligen i stort sett ense med nystavarna om att stumma tecken, som första bokstäverna i förbindelserna *hv*, *hj*, *lj*, och *k* och *t* i *skj*, *stj* en gång bör avlägnas ur vår skrift men han vill att man skall dröja, bl. a. därför att åtgärden skulle vidga klyftan mellan vårt och våra stamfränders språk. Samnordiskt är i grunden också hans förslag att i likhet med dansk-norskan bibehålla *f*-stavningen i prepositionen *af*, men hans uttryckliga motivering är litet egendomlig: man kan ju inte ändra halva ordet!

Det är betecknande att i de repliker som kom från hans närmast berörda motståndare – Lyttkens och Wulff, som var mycket erkännsamma, och Noreen, som tog illa vid sig – nämndes inte de samnordiska synpunkterna med ett ord.

Tegnérns inlägg åstadkom en vändpunkt i diskussionen, det gav teoretiskt tänkvärda alternativ till ljudenligheten och öppnade blicken för att tal- och skriftspråk hade skilda uppgifter och funktionssätt. Viktigt var också att Tegnér med sin kringsynta och odogmatiska inställning kom att verka förnyande på Svenska Akademiens ordlista, vars sjätte upplaga kom 1889. Här infördes flera av de vid rättstavningsmötet 1869 förordade stavningarna, som f. ö. hade börjat vinna hävd i skriftspråket, främst *kv* för *qv* (kvarn, kvinna osv., men

tills vidare som alternativ) och *ä* för långt *ä*-ljud, särskilt framför *r* (här, pärla, gärna etc.), vidare *ä* efter *j* (järn, hjärta – bara sjuet bibehölls, säkerligen på grund av samhörigheten med *sex*, men enligt illasinnade recensenter för att inte redan på titelbladet, med »sjätte» upplagan, skaka en konservativ opinion). Också i en mängd andra fall infördes *ä*, särskilt då ljudet var kort, som alternativ till tidigare *e*. En eftergift för ett nu allt vanligare bruk var också *k* i ord som *flykt*, *makt*, *riktig*, tidigare stavade med *g*, vilket i de flesta fall bibehålls som alternativ. Ljudenlig stavning av *v*-ljudet i ord som *lefva* och *lif* diskuteras i inledningen men avvisas, mot Tegnér's önskan.

Sannolikt var det denna strävan mot försiktig anpassning till modernare stavning som gav sjätte upplagan en ställning som trots förslag från många håll förvägrats de tidigare: den 16 nov. 1889 utfärdades kungligt brev att ordlistan fr. o. m. 1890 skulle ligga till grund för stavningsundervisningen. För första gången fick vi en officiell norm för skolornas rättskrivning. Ändringarna i ordlistan hade gått i ljuvenlighetens tecken och var därmed i reformvännernas anda, och departementet hade lagt en del av makten i akademiens händer. Vid ett rättstavningsmöte i Stockholm 1892 konstaterade man därför att vägen till fortsatta reformer kunde gå över Svenska Akademien; det gällde att i litteraturen skapa en hävd som denna kunde godtaga och införa i nya upplagor av ordlistan, till att börja med alternativt. År 1898 vände sig också Folkskolelärarnas centralstyrelse inte bara till departementet, utan också direkt till akademien. Man begärde att den snart utkommande sjunde upplagan måtte införa *t* och *tt* för *dt* i böjningsformer som *kalladt* (particip) och *rödt* och ersätta *fv* och

f som tecken för *v*-ljud med *v* – alltså en mycket obetydlig del av 1884-85 års reformprogram.

Framställningen vann inte gehör. Trots att Tegnér nu i akademien fått sällskap av Söderwall, en av 1869 års män, och Rudin, ordförande i Svenska folkskolans vänners arbetsutskott, kom den sjunde upplagan, 1900, att medföra mycket få förändringar, huvudsakligen försvenskningar av vissa främmande ords stavning och utgallring av äldre alternativformer med *qv*, *gt*, *e* etc. I inledningen berörs den brännande frågan om *fv* och *f* förvånande flyktigt; man konstaterar bara att det »har ansetts mindre rådligt att så snart efter den förra reformen, och innan denna hunnit göra sig fullkomligt gällande, åter bringa större nyheter å bane».

Besvikelsen blev stor hos dem som hoppats på att över Svenska Akademiens ordlista nå fram till nya reformer. Påfallande var att departementet dröjde med att godkänna sjunde upplagan som norm för skolorna; däremot anbefalldes den 1902 att följas i ämbetsverkens utgående skrivelser. Året därpå vände sig Folkskolelärarföreningens centralstyrelse i en skrivelse, författad av Fridtjuv Berg, alltsedan 1882 kårens aktivaste förkämpe för reformkraven, till Kungl. Maj:t med anhållan att sjunde upplagan inte oförändrad skulle vara norm för skolorna, utan att det därjämte skulle vara tillåtet att byta *dt* som tecken för *t*-ljud mot *t* eller *tt*, och att *fv*, *f* och *hv* som tecken för *v*-ljudet skulle bytas mot *v*. Akademiens remissvar, författat av Tegnér och Söderwall, var positivt mot ändring av *fv* och *f* till *v* samt *dt* till *t* i particip av verb av typen *kalladt*, men försvarade *hv* med hänsyn till den nordiska språkgemenskapen och *dt* i de fall då *d* hörde till stammen (rödt, vändt) med hänsyn till såväl denna som till den

allmänna samhörighetslagen. Frågan föll i departementet. Åren 1905 och 1906 kom nya petitioner, och de stöddes av utlåtanden och utredningar av bl. a. Lyttkens och Wulff och Adolf Noreen. De nådde nu en departementschef som kommit ur nystavarnas egna led; med den liberala ministären Staaf hade Fridtjuv Berg 1905 blivit ecklesiastikminister, »den underdåniga framställning han en gång själv hade skrivit fick han nu själv vid k. m:ts rådsbord ta ställning till» (T. Husén). Den 7 april 1906 kontrasierade han det kungliga cirkulär som föreskrev att till grund för undervisningen i rättskrivning i småskola, folkskoleseminarier och läroverkens tre lägsta klasser skulle läggas sjunde upplagan av Svenska Akademiens ordlista, dock med iakttagande av

att *dt* för *t*-ljud ändras till *t* eller (enligt de i nämnda ordlista tillämpade reglerna för konsonanternas dubbelteckning) *tt*;

att *f*, *fv* och *hv* för *v*-ljud ändras till *v* med bibehållande af grundformens *v* i böjningsformer framför *t* och *s* utom i ordet *haft*.

Cirkuläret innebar att ljudenligheten gavs vitsord framför samhörighetslagen och den nordiska språkgemenskapen. Dessa principer skymtar – som avvisade – i Bergs motivering i statsrådsprotokollet, där han framhöll att

undervisningens oafvisliga kraf på enkelhet och följdriktighet icke genast måtte framkalla förslag till nya, kompletterande ändringar inom alldeles samma område . . . Så skulle helt visst ej blifva förhållandet, om de nya bestämmelserna angående skrifning-

en af nämnda båda ljud blefve så formulerade, att i vissa undantagsfall *t*-ljudet fortfarande skulle tecknas med *dt* och *v*-ljudet med *hv*.

Man kunde nu ge de enkla reglerna: *t*-ljudet stavas med *t*, *v*-ljudet stavas med *v*.

Cirkuläret väckte naturligtvis på många håll bestörtning och ovilja, som tog sig konkret uttryck främst i den s. k. återgångspetitionen med begäran om granskning och revision av beslutet. Själva uppropet var undertecknat av bl. a. nio av Svenska Akademiens ledamöter – bland dem riksarkivarien prof. Malmström, en gång ordförande vid 1869 års nordiska rättstavningsmöte. Petitionen, som inlämnades 1908, samlade över 40 000 namn och avslogs följande år. År 1912, då Berg ånyo var ecklesiastikminister, bestämdes att 1906 års cirkulär skulle gälla även officiella skrivelser och tryck. I bestämmelsens spår följde så småningom, 1916, en återgångspetition, inlämnad av Svenska Språkföreningen. Den fick obetydlig anslutning och lämnades utan avseende.

Stavningsreformen av 1906 slår igenom

Med 1906 (och 1912) års cirkulär slutar rättstavningsreformernas historia, men inte rättskrivningens, ännu mindre rättstavningsdebattens. Hur snabbt och efter vilka linjer nystavningen slog igenom är inte närmare undersökt – nedanstående uppgifter är bara stickprov. Vad gäller det skrivna – ej det tryckta – ordet tycks en generationsgräns gå ungefär vid dem som var födda vid 1890-talets mitt: de som var yngre använde den nya

stavningen, de som var äldre bibehöll ofta den gamla, kortare eller längre tid – jag har äldre vänner som i brev alltjämt använder gammalstavning. I tryck genomfördes nyheten redan höstterminen 1906 i nya läroböcker i svenska språket, från 1908 också i andra ämnen. Reformen hade här lyckan att redan från början få läroböcker som samtidigt var stor litteratur och som lästes av alla generationer, nämligen Selma Lagerlöfs Nils Holgersson (1906–07) och Heidenstams Svenskarna och deras hövdingar (1908–10). Selma Lagerlöfs nyligen utgivna brev ger belysande glimtar: i okt. 1906, alltså den nya stavningens första termin, skriver hon i ett PS »Jag är så förvirrad af den nya stafningen, att jag snart inte längre kan stafva hvarken efter den nya eller den gamla metoden». I breven tillämpar hon nystavning först 1908, då hon också förklarar för Bonnier att hon inte är fanatisk för vare sig det ena eller det andra men finner nystavningen klok och nyttig. Hon vill trycka Tösen från Stormyrtorpet med nystavning men är orolig: »Fanatismen är . . . mycket stor mot nystavningen och en skolman och ivrig anhängare av det nya systemet sade mig häromdagen att på samma gång som jag gjorde det nya en stor tjänst, komme jag att göra en stor ekonomisk förlust». Det dröjer också innan förlagen inför den nya stavningen i tryckalster som vänder sig till vuxna. I skönlitteraturen märks den först hos radikalerna – Noreen-lärjungarna Forsslund och Ture Nerman har t. o. m. Rättstavnings-sällskapets ljudenliga stavning. För varje ny årgång som upplevde nystavningen som naturlig ökade dock publikunderlaget, och i Nordiska förlagets 25-öresböcker möter den redan omkring 1910. Bonniers som väl också tog hänsyn till författarnas önskemål – tiotalisterna var i regel upp-

vuxna med gammalstavning och många bibehöll den länge i privat bruk – dröjde längre, men i stort sett tycks förskjutningen ske under 10-talets första hälft. Som en sorts riktpunkt kan man kanske välja den litterära familjetidningen Bonniers månadshäften som börjar nystava 1913 (att döma av den utgivna brevväxlingen mellan Tor Bonnier och Hjalmar Bergman börjar Bonnier 1914, Bergman 1915). Ord och Bild ändrade 1915. I artikeln Rättstafning i Nordisk familjebok (2:a uppl.), tryckt följande år, konstaterar Lundell: »Inom litteraturen vinner det nya stafsättet långsamt terräng; flertalet tidningar har emellertid ännu den äldre stafningen kvar.» Inom pressen blev det i själva verket stor spridning, och sambandet med politisk hållning är uppenbart. Dagens Nyheter växlar 1913, Svenska Dagbladet 1918, och Nya Dagligt Allehanda, som 1869 varit den första att angripa rättstavningens förslag, gammalstavade ända in på 1920-talet.

Fackpressen företer en motsvarande bild. De språkvetenskapliga och de politiskt radikala tidskrifterna gick i spetsen: Moderna språk nystavar från sitt första nummer 1906, Språk och stil från 1907, Tiden, »tidskrift för socialistisk kritik och politik», från sitt första nummer 1908. Men den konservativa Svensk tidskrift, redigerad av Heckscher och Bagge och startad 1911, hade redan från början gammalstavning, som den övergav först 1919. De flesta bytte under 10-talets lopp, men flera, främst de historiska, dröjde till in på början av 20-talet: Historisk tidsskrift, Karolinska förbundets årsbok, Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen, Tidskrift för konstvetenskap, Kyrkohistorisk årskrift, Samlaren. Hit hörde också helt konsekvent Nordisk tidskrift, som en gång varit den första att anta det nor-

diska rättstavningsmötets förslag; 1906 års reform var i viktiga punkter icke nordisk.

Naturlig var eftersläpningen i de stora uppslagsverken. Nordisk familjeboks andra upplaga, som utkom 1904–26, övergav aldrig de första delarnas stavning – medarbetarna Noreen och Lundell fick finna sig i att se sina artiklar gammalstavade (se exemplet ovan), och de enda nystavade uppslagsorden är Nystavaren och Rättstavnings-sällskapet. Svenska Akademiens ordbok har en särskild historia: nystavningen börjar där med bokstaven E, tryckt 1917, men C och D var då inte färdiga, och i de kompletterande häftena, avslutade först 1923, tillämpades givetvis den gamla stavningen.

Svenska Akademien hade genom 1906 och 1912 års cirkulär försatts i en egendomlig ställning och av departementet överspelats som auktoritet för rättstavningen; den sjunde upplagan av ordlistan (1900) låg till skillnad mot den föregående bara delvis till grund för stavningen. År 1916 utgav akademien emellertid, inte en ordlista, men en »Ordförteckning över svenska språket», stavad efter cirkuläret frånsatt att man inte godtog stavning av typen *gott*, *fött* (av *god* och *föda*) utan enligt samhörighetslagens krav bibehöll *godt* och *födt*. Denna stavning möter ännu i åttonde upplagan (1923), men ställd i andra rummet och med särskild beteckning, »SvAk». Departementet godtog genom brev till Skolöverstyrelsen 1925 upplagan som norm, med uttryckligt undantagande av just detta. I själva verket kom ordlistan först med nionde upplagan (1950) att helt ansluta sig till nystavningen och därmed i praktiken också helt återvinna sin ställning som stavningsnorm, stadfäst av departementet genom brev till Skolöverstyrelsen 1951.

Nya reformkrav

Folkskollärarnas förslag 1934 och 1943

Det tog alltså ungefär två årtionden för nystavningen att helt slå igenom i tryck. Ungefär lika lång tid tog det innan kraven på att fullfölja reformen på allvar satte in. Efter några korta uppflammanden av diskussionen med anledning av återgångspetitionen 1916 och efter några enstaka senare framstötningar kom 1926 både en riksdagsmotion och en petition till Kungl. Maj:t om mer ljudenlig stavning. Ture Nerman firade 25-årsjubileet av den Bergska stavningsreformen med en interpellation om möjligheten att få den fullföljd, och i samband därmed hade Dagens Nyheter 11.4. 1931 en rundfråga, främst bland språkmännen, av vilka de flesta ställde sig betänksamma och krävde utredning. Året därpå tillsattes Folkskollärarnas skriftspråkskommitté, som 1934 lade fram en utredning innehållande huvudlinjer av ett förslag till en i ljudenlig riktning reformerad rättstavning. I sina grunddrag överensstämmer det med 1880-talets (*c*, *x* och *z* avlägsnas ur alfabetet, stumma tecken som *h* i *hj*, *l* i *lj* etc. borttages, *j*-ljudet stavas med *j*, *sj*-ljudet med *sj*, *ng*-ljudet med *ng* utom framför *k*). Men man var betydligt återhållsammare i bruket av ä- och å-tecken och yrkade inte heller på någon ändring av tj-ljudets teckning i inhemska ord.

Förslaget blåste liv i rättstavningsdebatten, men skillnaden mot den diskussion som föregick den Bergska reformen är påfallande. Då kämpade pedagoger och språkvetenskapsmän sida vid sida, nu var de i olika läger. Den första generationen fonetiker och dialektforskare, Adolf Noreen och Lundell, hade varit initiativtagare och ledare i reformrörelsen, den andra gene-

rationen, Hesselman, som klargjort sin ståndpunkt redan 1919 (i *Språk och stil*), Herman Geijer (i *Nysvenska studier* 1934) och Danell (*Till frågan om en skriftspråksreform*, 1935), vilka tog till orda med anledning av utredningen 1934, var motståndare. Orsaken till denna omsvängning är närmast att söka i språkvetenskapens fördjupade syn på förhållandet mellan tal- och skriftspråk. På 1880-talet, den radikala nystavningens genombrottsdecennium, hade man i princip betraktat talspråket som primärt, skriftspråket som sekundärt, en redan från början ofullkomlig avbild, alltid föråldrat och eftersläpande i förhållande till talet som är evigt ungt och ständigt förnyar sig. Under 1900-talet klarade en helt annan bild: det talspråk som allt mer kom att bli gemensamt för svenska folket, var inte ett språk i första hand utan ett i tredje hand, i stor utsträckning sekundärt till den för alla gemensamma skriften. Att inbördes värdera tal- och skriftspråk är meningslöst, de har olika uppgifter och därmed också olika byggnad och funktionssätt. Stavningen tillhör skriften, som är avsedd att läsas, och den behöver inte kalkeras på talet för att fylla sin uppgift; vid läsning tjänstgör inte bokstäverna som ljudsymboler utan grupperas till ordbilder som vi direkt, utan förmedling av ljud, uppfattar som symboler för föreställningar.

Skriftspråkskommitténs utredning 1934, som innehöll mycket värdefullt material, fullföljdes emellertid, bl. a. genom Cederblads intressanta undersökningar av beväringars stavning, och man beslöt att lägga fram förslag »vid lämplig tidpunkt». Under tiden fortgick debatten, och till den språkvetenskapliga argumenteringen kom nu, vid 30-talets slut, med förnyad styrka kravet på hänsyn till den nordiska språkgemenskapen – utred-

ningens förslag innebar ju att de nordiska skriftspråken på flera punkter skulle komma att gå isär. Nordisk samhörighet var en ledande tanke i ett viktigt inlägg av Elias Wessén i Nordisk tidskrift 1938, och starkt aktualiserad 1940 hävdades den återigen av Erik Noreen 1941 (i hans bok Svensk språkvård) och 1942 av Ivar Modéer (Nordisk tidskrift). År 1943 ingav så folkskollärarna till Kungl. Maj:t en framställning om åtgärder för modernisering och förenkling av rättskrivningsnormerna. Förslaget var väsentligen identiskt med skriftspråkkommitténs 1934, ehuru utvidgat med regler för konsonanternas enkel- och dubbelskrivning, som i sina grunddrag mycket överensstämde med Rättstavnings-sällskapetets 1886. I den följande debatten, i vilken främst märks Erik Wellanders inlägg Språkvård och kulturarv och vidare Svenska Akademiens remissvar, blev frågan mångsidigt och inträngande belyst. Ur nordisk synvinkel fick problemet en utförlig behandling i Carl Sigfrid Lindstams skrift Nordisk rättstavning (1946).

1969 års förslag om en ljudenlig stavning

Framställningen 1943 ledde inte till någon åtgärd, och de två följande årtiondena har varit de lugnaste på rättstavningsfronten under det gångna seklet. Men 1969, jämnt hundra år efter det nordiska rättsstavningsmötet, började den åter röra sig. I riksdagsmotionerna nr I:873 och II:992 föreslogs införande av en mer ljudenlig stavning, bl. a. för att den tid som i skolorna ägnas rättstavning skall kunna minskas. Naturligtvis är det viktigt att stavningsfrågan med jämna mellanrum tas upp till allsidig prövning och översyn; nya situationer kan ha inträtt, gamla, tidigare avgörande argument kan

ha mist sin kraft, andra kan ha vuxit i styrka, tidigare helt obeaktade faktorer kan visa sig viktiga. De förändringar i vårt språks villkor som inträtt tycks emellertid i mycket ringa utsträckning ha stärkt argumenten för en ljudenlig stavning. Den gamla kampen mellan ljudenlighet och samhörighet, mellan fonematisk och morfematisk stavning kommer alltid att föras i en bred gränsszon, där båda kan göra sina krav gällande, men ingenting har försvagat det gamla argumentet, att stavningar som *stjäl, stal, stöld; skuld, skyldig; ge, gav, gåva, givmild; skära, skar, skörd, skåra* är mer organiska och därför bättre fyller sin funktion i ett skriftspråk än *själ, stal, stöld; skuld, slyldig; je, gav, gåva, jivmild; sjära, skar, sjörd, skåra*.

Ingen stavningsreform kan avskaffa stavfel, ingen princip kan ge de villrådiga restlöst och entydigt besked. Redan 40-talets debatt gjorde klart att en radikal reform i riktning mot ljudenlig stavning skulle kunna råda bot på högst en fjärdedel av de stavfel som begås, och en färsk undersökning av stavfel i klasserna 4-6 i en Malmöskola, omtalad i Skolöverstyrelsens remissyttrande över motionerna till 1969 års riksdag, visar att högst 15 % av felen faller under kategorien ljudenlighet. Det är sålunda på sin höjd denna del av stavfelen som en reform i ljudenlig riktning skulle kunna komma till rätta med.

Till vilket pris skulle dessa stavfel avlägsnas? Erfarenheten från vår senaste stavningsreform ger besked om en ofrånkomlig verkan: ett brott i bruket skapar långvarig irritation hos språkutövarna. Många hårda ord har sagts om »bruket» som språknorm, men en oskattnbar förtjänst kan det inte fränkännas: när det tillämpas av alla sker den språkliga kommunikationen

lätt och ostört. En stavningsreform kommer sannolikt att under minst ett årtionde medföra störningar i den skriftspråkliga kommunikationen därför att uppmärksamheten oupphörligt dras från meddelandets innehåll till dess allra ytligaste och ointressantaste del, stavsättet. I stor utsträckning kommer störningarna att bli generationsbetingade. Efter hand kommer de att upphöra. Men *ett* avbrott blir bestående: all skriftlig produktion som tillämpar den äldre stavningen kommer, oavsett innehållets livskraft och språkformens kvaliteter i övrigt, att datumstämplas som föråldrad och inaktuell. Viktig och god litteratur berövas rätten att tala för sig själv på samma villkor som den nystavade. Visst kan mycket tryckas om med nystavning, men det blir ett styrt urval, inte ett fritt tillträde till denna litteratur för varje läskunnig, oavsett ålder och utbildning.

En annan betydande olägenhet – också den blott delvis övergående – är av ekonomisk art, nämligen kostnaderna för omtryck, omredigeringar av alfabetiska uppställningar etc. En post är helt ny och kan beräknas bli stor: man håller nu på att lära datorer att känna igen och ordna skriftligt avfattad information, och två stavningssystem vid sidan av varandra skulle försvåra och fördyra programmering (synpunkten framfördes av prof. H. Spang-Hanssen, Köpenhamn, vid de nordiska språknämndernas möte i Hässelby 1969). Även sedan nystavning i praktiken slagit igenom skulle olägenheten vara kännbar; man skulle t. ex. av kostnadsskäl kunna dra sig för att behandla »gammalstavat» språkmaterial, som skulle behövas för jämförelser och prognoser.

Man kan också fråga sig hur stor den pedagogiska vinsten blir, om man ser till inhämtandet av skolans lärostoff i dess helhet. Praktiskt taget varje reform i

ljudenlig riktning kommer att öka olikheterna mellan det svenska skriftspråket och de främmande skriftspråk, främst engelskan, som eleverna möter redan i grundskolan. För en stor del av den internationella ordskat-ten blir en ljudenlig stavning förödande. Alldeles från-sett att stavningar som *jenerasjon, sen, sentral, sell, sivil, sosial, sesjon, sjarm, sjef, sjest, visjon* internatio-nellt sett ger intryck av en själv tillräcklighet som ver-kar mer provinsial än nationell, så måste eleverna ju ändå, när de kommer till engelskan, bli förtrogna med stavningarna *generation, scene, central, cell, civil, social, session, charm, chief, gesture, vision*. Den lju-denliga stavningen kommer också ibland att bryta sön-der den internationellt gemensamma morfembyggnaden i dessa ordtyper, och undervisningen i allmän språk-kunskap skulle få som första uppgift att klargöra sam-manhang som med nuvarande stavning är självklara, men som en ljudenlig stavning skulle suddas ut. Vad arvorden beträffar kommer en ljudenlig stavning myc-ket ofta att drabba bokstäver i ordens början, som nu överensstämmer med motsvarande ord i danskt och norskt skriftspråk och därför bidrar till att snabbare identifiera dessa; mycket ofta gäller detta också mot-svarigheterna i engelska och tyska (t. ex. hjälpa, hjä-rta, ljuga, ljus, stjäla, stjärna).

Företrädarna för de nyare riktningarna inom lingvi-stiken tycks vara lika kallsinniga inför en reform i lju-denlig riktning som 40-talets språkvetenskapsmän. Vid symposiet Språket och samhället 1967 framhöll Sture Allén att en ljudenlig stavning ur språkvårdssynpunkt är långt ifrån självklar och att riktpunkten bör vara att bibehålla skriftbildén. I samlingsverket Språket i blickpunkten (1969) understryker Tor G. Hultman så-

väl den fonematiska som den morfematiska stavningens brister och tillerkänner den traditionella stora förtjänster; en radikal nystavning skulle »ytterligare vidga klyftan mellan generationerna i utbildningssamhället och avstänga en stor, kanske den största delen av våra nu aktiva årskullar från möjligheten till verklig kontakt med den nya litteraturen». Det är uppenbart att frågan om en rättstavningsreform – om den över huvud nu bör aktualiseras – måste grundligt belysas även ur andra synvinklar än ljudenlighetens.

Motionerna till 1969 års riksdag om en ljudenlig stavning avslogs av riksdagen i november 1969. Nya motioner om »förenklad stavning» inlämnades till 1970 års riksdag. Riksdagens allmänna beredningsutskott avstyrkte dessa motioner i ett yttrande den 3 mars 1970 och uttalade därvid bl. a.: »Motionärerna har i sin motivering tagit upp vissa av utskottet vid förra årets riksdag framförda synpunkter på reformarbetet beträffande stavningen nämligen att det bör bedrivas med hänsynstagande till önskemålet att bredda den nordiska språkgemenskapen, att behovet av anknytningar till främmande språk och ett internationaliserat ordförråd bör beaktas, att kraven på språkförståelse och läsbarhet bör tillgodoses och att arbetet bör samordnas med forsknings- och utvecklingsarbete vad gäller stavningsförmågan och ett metodmaterials-system för stavningsundervisningen. Utskottet ansluter sig i princip till motionärernas uppfattning om vikten av att ovan berörda synpunkter beaktas vid utformningen av stavningsregler. Enligt utskottets mening torde emellertid dessa intressen vara bäst betjänta av att ändringar i stavningen får anknytas till ett långsiktigt, fortlöpande utvecklingsarbete i intim samverkan mellan organ, där skol-

och undervisningsväsendet, språkvården och massmedia m. fl. är företädda – exempelvis skolöverstyrelsen, Svenska akademien, Nämnden för svensk språkvård, Sveriges radio och andra som har nära kontakt med språkbruk och språkutveckling. Vad särskilt gäller det av motionärerna framförda önskemålet om samordning av stavningsreformer med forsknings- och utvecklingsarbetet beträffande stavningsförmågan och ett metod-materialsystem för stavningsundervisningen vidhåller utskottet sin vid 1969 års riksdag uttalade mening att skolöverstyrelsen kan förutsättas ta de initiativ i stavningsfrågan vartill detta arbete kan föranleda. Utskottet kan således inte biträda motionärernas förslag men vill avslutningsvis beröra en i sammanhanget betydelsefull fråga. Den sedan 1874 utkommande Svenska akademins ordlista intar en synnerligen framträdande plats som norm för stavningen. Ordlistan utkommer emellertid med mycket stora intervall. Det kan erinras om att den senaste upplagan, den nionde, utkom år 1950 och den tionde upplagen beräknas komma år 1971 eller 1972. Det vore med hänsyn till den snabba språkutvecklingen enligt utskottets mening önskvärt att nya, reviderade upplagor kunde framställas med kortare tids mellanrum än nu är fallet.»

Frågan behandlades av riksdagens båda kamrar den 11 mars 1970. I både kamrarna bifölls allmänna beredningsutskottets hemställan att motionerna om en förenklad stavning inte måtte föranleda någon riksdagens åtgärd.

*

De arkivaliska källorna till rättstavningsmötet 1869, bl. a. Richerts brev till Hazelius och dennes originalprotokoll, finns i Nordiska museets arkiv, som också innehåller en rik klippsamling från press-

debatten 1869-74. En översiktlig historik fram till 1946 ger Lindstam i sin ovan nämnda skrift *Nordisk rättstavning*. De äldre skedena i debatten (från 1869) behandlas av Fr. Berg, *Stafningsreformen, dess historiska utveckling och nuvarande ställning* (1902), Ad. Noreen, *Vårt språk*, I (1903), s. 248 ff., Fr. Bök, Artur Hazelius (1923), G. Berg, Artur Hazelius (1933), T. Husén, Fridtjuf Berg, *Folkskollärarkåren och stavningsreformerna* (1946), K. Tarschys, *Svenska språket och litteraturen* (1955), s. 77 ff. Officiella aktstycken från åren 1889-1909 är utgivna av Lyttkens och Wulff i *Rättstavningsreformen av år 1906. Handlingar* (1910). De av mig i artikeln nämnda inläggen är bara ett litet urval - många fler förtjänade att nämnas. Lyttkens och Wulff redovisar i sina bibliografier i *Bort med stumma tecken* (1898) och ovannämnda aktpublikation från 1910 ett par hundra skrifter, tidningsartiklar, uttalanden och förslag från åren 1892-1909. Fr. Bergs ovannämnda skrift från 1902 upptar närmare 80 verk från tiden 1801-1902, Lindstams från 1946 ger den väsentligaste litteraturen, även den danska och norska, från 1800 till 1946. I *Bör stavningen moderniseras?* (1943), utg. av J. Forsell, C. Hassler-Göransson och R. Wagnsson, presenteras och motiveras folkskollärarnas utredning 1934 och framställningen till Kungl. Maj:t 1943. Föredragen vid symposiet 1967 är tryckta i *Språk, språkvård och kommunikation* (1967). - För särskilda uppgifter ur arkivaliskt material tackar jag bibl.ass. Karin Blomström och red. Sven Jansson.